
”שולחן ערוך” ספורטיבי

אודי כרמי

מכללת אוהלו בקצרין

תקציר

הספר ”כך אהיה חזק”, שנכתב על-ידי פעיל בכיר בהתאגדות הפועל, ניצב במוקד הדיון של המאמר. ספר זה שואף להקנות תודעה ציונית לקוראיו הצעירים באמצעות סיפורים המשלבים ספורט וערכים. הספר, המשתיך לסוגת החניכה, הוא ספר חינוכי המעצב את תפיסת עולמם של הצעירים ומכשיר אותם להתמודדות מוצלחת עם אתגריה של המדינה החדשה. באמצעות הדמות הסמכותית מלווה המחבר את גיבורו בשלבי החניכה השונים: מבוכה, הבשלה, בגרות והתפכחות. בסופו של דבר, המחבר מצפה מהקורא לאמץ את המסקנות הנובעות מהן. בספר שלושה מוטיבים מנחים (לייטמוטיב, מגרמנית Leitmotiv), שסיבם מאורגנים הסיפורים: א. יהדות השרירים (באמצעות גיבורי ספורט יהודים); ב. ציונות ותקומה (באמצעות גיבורי ספורט ארץ-ישראלים); ג. סוציאליזם (באמצעות התאגדות הפועל, כבית היוצר של הספורטאים). לפיכך, אין לראות בספר רק אמצעי להקניית ערכים ציוניים אלא גם כלי שרת במאבק האידיאולוגי בין ארגוני הספורט.

תאריכים: ערכים ציוניים, גיבורי ספורט, ספרות ילדים, ירידה מהארץ.

ההיסטוריוגרפיה קיבעה את הדימוי ההיסטורי של החברה היישובית כחברה אידיאולוגית-מפלגתית (הורוביץ וליסק, 1977; ליסק, 2009). רבות נכתב על החלוקה המגזרית של היישוב ועל מאבקי המחנות השונים על השליטה במוסדות התנועה הציונית ובמוסדות הלאומיים (דרורי, 1981; גלעדי, 1984; אבינרי, 1999; בן פורת, 2000; שילוח, 2003; גולדשטיין, 2006; ; ליסק, 2009; גולדשטיין, 2012; ליסק, 2014). עם זאת, בשנים האחרונות הוצעה תפיסה מורכבת יותר לגבי מקומה של האידיאולוגיה בחברה היישובית ובתפקיד שמילאה בחיי היום-יום של הפרט. כך למשל, ההיסטוריון גור אלרואי טוען שמרבית אוכלוסיית המהגרים הגיעה לארץ-ישראל מסיבות שונות – לאו דווקא ציוניות – וניהלה סגנון חיים שונה לחלוטין מהמיתוס החלוצי (אלרואי, 2004). לדבריו, ברוב צומתי ההכרעה בחיים השפיעו על המהגרים מניעים רבים, לעתים סותרים, ובהם גם הרעיון הציוני. כך או אחרת, מסגרת המאמר צרה מכדי לשוב ולדון בנושאים אלה, ולענייננו, חשוב המאמץ שהושקע בחינוך ובהנחלתו לאזרחי המדינה ולמאות אלפי העולים שהגיעו ארצה.

לפני קום המדינה פעלו בארץ שלושה זרמים חינוכיים: הזרם הכללי, שבו תמכו מפלגות וארגונים שהיו מזוהים יותר כ"מרכז" ו"ימין"; זרם העובדים, שבו תמכו מפלגות ההסתדרות, וזרם המזרחי, בתמיכת המפלגות הציוניות-דתיות. ערב הקמת המדינה, הזרם הכללי היה הגדול בזרמים וגם הניטרלי ביותר (יחסית). זרם זה חינך להשכלה כללית ומודרנית, ועם זאת, הדגיש את החינוך לערכים ציוניים. אף-על-פי שלתנועת הפועלים היה זרם משלה, רוב ההורים שהזדהו עם תנועת העבודה שלחו את ילדיהם לבית-הספר הכללי. שלושת הזרמים התקיימו גם אחרי הכרזת המדינה והתחרו ביניהם על נפשות ההורים והתלמידים. עם חקיקת "חוק חינוך ממלכתי" בקיץ 1953 בוטלו הזרמים החילוניים (צמרת, 1997).

החינוך הפורמלי, הבית-ספרי, לא שימש זירה יחידה במאבק האידיאולוגי בין המחנות השונים. מערכות החינוך הלא פורמליות – תנועות הנוער, הגדני"ע ואפילו צה"ל – התגייסו לחינוכו של העם על-פי צביון חינוכי מובהק, ברוח תנועת הפועלים. מבין מוסדות החינוך הבלתי פורמלי, לאגודות ספורט היה הפוטנציאל הגדול ביותר להוות מאגר תומכים עבור המפלגות השונות, ולכן הן היו יעד נחשק ל"ציד נפשות" (זה היה המינוח באותם ימים). האגודות, שפעלו בחסות מפלגות שונות ובמימון, שיקפו את המציאות הפוליטית ביישוב והפכו – בצד התחרות על הבכורה בחיי הספורט – כלי שרת במאבק האידיאולוגי.

רבות נכתב אודות הפוליטיזציה ההולכת וגוברת של הספורט, שעמדה בהלימה להתפלגות הפוליטית של החברה הישראלית ושל מוסדותיה (קאופמן, 2003; בן פורת, 2010; כרמי, 2019). בעניין זה, מסגרת המאמר צרה מכדי לתאר את האיבה בין ארגוני הספורט – הפועל, מכבי, בית"ר ואליצור, ולכן רק נציין כי המאבקים, בעיקר בין הפועל למכבי, הביאו לא אחת לפגיעה חיי הספורט בארץ. הם התרכזו בעיקר בנושא השליטה במוסדות הספורט של המדינה כמו ההתאחדות לספורט, ההתאחדות לכדורגל והוועד האולימפי (כהנא, 1963). אחת מזירות המאבק העיקריות בין שתי האגודות הללו הייתה התודעה הציבורית.

האגודות ביקשו לזכות בהכרה וביוקרה בזכות תרומתן לתרבות הגוף העברית. אחת הדרכים לעצב את התודעה הקיבוצית ולהיחרת בה הייתה פרסום של ספרות מקצועית ועיונית בתחום הספורט. ואמנם, בשני העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, הפועל ומכבי הוציאו לאור פרסומים מקצועיים רבים. חלק מהם, בעיקר אלה שנועדו לצעירים, היו טעונים במסרים חינוכיים, אידיאולוגיים ופוליטיים, במישרין ובעקיפין. המסרים נועדו לחנך את הנוער הישראלי לערכים ציוניים ולגייס את תמיכתו במפלגות השונות.

סיפורי ילדים היו זירה של מאבק על אופיו של ארון הספרים ושיח דיאלקטי שביקש להתוות דרך "נכונה" (דר, 2013). במאמר זה אבחן את האופן שבו ספרות ספורט מקצועית לילדים מגויסת לשם חינוכם, ברוח ההשקפות האידיאולוגיות שמייצג המחבר. אתמקד בעיקר בספר "כך אהיה חזק", משום שמחברו, מאיר בניהו, שאף לשוות לו אופי חינוכי ולהעניק לו מעמד מיוחד השמור לאנציקלופדיות לנוער. לפני שנפתח בדיון על הספר נציג את מחברו. מאיר בניהו נולד ברוסיה בשנת 1896. בילדותו היה חבר "מכבי" בצ'רנוביץ, אליה עבר עם הוריו. עם עלייתו ארצה בשנת 1921 השתייך למכבי תל-אביב. כמו רבים מפעילי הסתדרות מכבי באירופה,

עבר לפעילות בהתאגדות הפועל עם ייסודה ב-1926. בניהו עסק כל חייו בכתיבת מאמרים, חיבורים וספרים בנושאי הספורט ותרבות הגוף. במשך ארבעים וחמש שנים שימש כמזכיר העיתון לרופאים מטעם קופת החולים הכללית והיה עורך כתב העת לענייני הבריאות ”איתנים”. הוא ניהל את מדורי הספורט הראשונים בעיתונים ”הארץ”, ”דבר”, ”עוזנו” ו”ספורט לעם”. נוסף על כך, ערך את מדור הספורט באנציקלופדיה הכללית של מסדה (1935) וחיבר את מונחי הספורט שלה, ערך את מדור הספורט ברבעון ”עיתדות” ואת כתב העת ”החינוך הגופני”.

טקסטים מגייסים

טקסטים ספרותיים ממלאים תפקיד חשוב בתהליך של בניית תרבות. אווירה תרבותית נלווית לכל מהפכה חברתית, דוחפת אותה, מעודדת אותה ושומרת במהלכה על חיוניותה. סופרים ואנשי רוח הם שטווים את הנרטיבים של בני הלאום בהתאם לצורכי התקופה ומספקים לראשונים גרסאות לבניית זהותם (רם וגלילי, 2009, עמ' 32-50). קבוצות אתניות או לאומיות מייחסות חשיבות מיוחדת לטקסטים שנועדו לילדים בתקופות של שינוי וגיבוש, ובאמצעותם שואפים לחנך את הילדים לערכים ולנורמות התנהגות מקובלות. בתרבות העברית הציונית תפסו הילדים מקום מרכזי בשל התפיסה שהשקעה בחינוכם תניב פרי בעתיד (שטיינמן, 2006, עמ' 61-44). לפיכך, ספרות הילדים תפסה את עצמה ואת תפקידה כסוכנת מרכזית בעיצוב ילד עברי חדש וחברה לאומית עברית. יתר על כן, היא עשתה זאת בגלוי ובמפורש, ולא ראתה צורך להסוות או להבליע את הערכים שביקשה להקנות לקוראיה. דלות הכתיבה שנועדה לילדים יצרה צורך לעבד חלק מהטקסטים שנכתבו למבוגרים ולהסב אותם לטקסטים לילדים. תהליך זה לא היה טכני וגם לא תמים בהכרח. העיבוד לא הונחה רק על-ידי השאלה מה ילדים יכולים לקרוא, אלא בעיקר מה מתאים או ראוי שיקראו. התשובה לשאלה זו הייתה תלויה בהשקפת העולם החינוכית והאידיאולוגית של הכותב (שם).

סופרי הילדים ראו את יצירותיהם כחלק מההגשמה הציונית וכתרומה לה, ולא סברו שקיימת סתירה בין כתיבה אמנותית או מקצועית לבין כתיבה מגויסת (אלמוג, 1997, עמ' 54). ספרות הילדים הייתה כלי אינדוקטרינרי רב-השפעה, שנועד לחנך את הילדים ולהכתיב להם את אופני ההתנהגות התקנית. אירועים מתקופת היישוב, כגון המאבק בבריטים, מפעלי ההעפלה, השמירה וההגנה, מלחמת העצמאות והקמת המדינה, היו מופת ודגם לערכי החברה הישראלית החדשה. הם נועדו לחנך את הדור הישראלי הראשון.

בספרות האינדוקטרינרית מן הסוג שאפיין את ספרות הילדים, הצעיר עובר את התהליך החינוכי בליווי של דמות סמכותית וחונכת. דמות זו היא לרוב המספר עצמו או דמות אוטוריטטיבית באישיותה ובמעמדה מתוך הסיפור, בדרך כלל הורה או מורה (שטיינמן, 2006). ספרות חניכה מתיימרת להקנות לקוראיה את נכסי התרבות המוסכמים והתקניים. הדמות הבורגנית, שמייצגת את דור המייסדים, מהווה מקור סמכות, המוסרת את הגרסה ה”נכונה” של העבר וממליצה על העתיד הרצוי. רבים מהספרים המשתייכים לסוגה זו – סוגת החניכה – מלווים את

גיבוריהם במעבר משלב חיים אחד לאחר. במהלך תהליך החניכה מתחולל שינוי במעמדו של הצעיר. הוא לומד את דגמי ההתנהגות התקניים, את המיתוסים המקודשים ואת המסורת הלאומית. חניכתו נועדה להכין אותו לחיים בוגרים ורוחניים (Eliade, 1965). בכל צורות החניכה, על החניך לגלות סוד או ידע המבדילים אותו ממי שלא עבר את תהליך החניכה (שחם, תשס"א, עמ' 321-339).

ספרות חניכה הייתה סוגה רווחת בחיבורים שעסקו במחנאות, בצופיות, בספורט ובתרבות הגוף. ארגוני הספורט ותנועות הנוער, שהיו היררכיים מטבעם, הוציאו לאור חוברות הדרכה ומערכי אימון מחייבים. סיפורי החניכה נוצקו לתבניות טקסטואליות אלה ושולבו בהן. הגרסה המשולבת של "הוראות הפעלה" מקצועיות (manuals) ושל סיפורת קסמה לילדים וכבשה את לבם. ספרות כלאיים כזו יצאה לאור בגרסאות שונות. לעתים, תהליך החניכה היה מפורש וגלוי לעין ולעתים סמוי, כזה שהיה אפשר לזהותו ולחלצו רק באמצעות ניתוח פרשני.

הספר "העפר", למשל, שחיבר אמציה ברלס לפני קום המדינה, הוא ספר חניכה מפורש בהגדרתו ובתוכנו. ספר זה, ששימש מדריך להכשרת מדריכי צופים צעירים, שילב נושאים כגון טקסי חניכה מיסטיים, סיפורים, ערכים ציוניים וחינוך. המחבר דימה את המדריך הראשי לצבי גדול בשם עשהאל, המשמש ראש לעדר העופרים – "העדה", והדורש מהעופרים ציות מוחלט. "היו בטוחים כי באמור לכם ראש העדה דבר מה ובפקדו עליכם – את טובתכם הוא דורש (...). את דבריו יש למלא בשמחה וברצון – כי בהם טמונה הצלחת העדה" (ברלס, 1938, עמ' 10-16). הציות לצבי הבוגר והמנוסה הוא חלק מטקס מעבר של החניך, המשנה את הסטטוס שלו מילד לגבר, מאינדיבידואל לחלק מקולקטיב (טרנר, 2004, עמ' 94). טקס החניכה והמעבר (rites of passage) מקנה לעופר את הזכות להימנות עם החברה הבוגרת (van Gennep, 1977 [1909]). כבכל טקסי החניכה, גם כאן נמסר לחניך ידע מקודש או סוד, המבדיל אותו מאלה שטרם בשלו וטרם עברו את תהליך החניכה.

טקס החניכה של העופרים מתקיים בליל ירח. הם מתקבצים סביב עשהאל הצבי ומאזינים לו בחרדת קודש: "שאו עיניכם אל ראשי העדה, כי הם יוליכוכם נכוחה, והיו בטוחים כי יעשו הכול למענכם, למען תעמדו על רגליכם ועברתם בחורש העפריות ובצאתכם אותו והייתם – צופים". (ברלס, 1938, עמ' 10-16) ביער החשוך מעביר להם עשהאל את דברי ימי העדה העוברים מדור לדור. העופרים, הנכנסים בברית עדת הצבאים, נשבעים אמונים לארץ: "כי לא יעזבו את מקום מגוריהם, ארץ אבותיהם". הם זוקפים קרניהם כצבאים בוגרים. "ליל זה להם – קדוש, קדוש, קדוש" (שם).

בסיפור חניכה בשם "הנער החלש שהיה לבעל שרירים", שחיבר העיתונאי והסופר אפרים תלמי בשנת 1955, פונים חיילים צעירים למתנדב מבוגר ובעל ניסיון ומבקשים שיחלוק עמם מניסיונו. חבורת חיילים בגילים שונים משתאה לנוכח כושרו הגופני המצוין של יוסף, "הקשיש" בן החמישים, שעובר בקלילות את מסלול המכשולים ומתנדב ראשון לטפס אל ראש מגדל הקפיצה ולגלוש באומגה. החיילים הנפעמים מתקבצים סביבו ומקשיבים ביראת כבוד למסכת חייו. בראשית סיפורו, יוסף סובל מ"רפיפות גופו". בעקבות תהליך שעבר, הוא הפך מושא להערצה – בעל שרירים, "אייזן", "שמצעדו גמיש ותנועותיו איתנות בטוחות". יוסף מגולל את

משנתו בפני החיילים הצעירים ממנו בעשרות שנים, מלמד אותם פרק באורח חיים ספורטיבי ומגלה להם את סוד כוחו (תלמי, 1955, עמ' 15-19). אחת מסדרות הספורט הפופולריות ביותר בקרב הנוער, ”הספורטאים הצעירים”, חוברת על-ידי שרגא גפני בשנות השישים תחת שם העט אבנר כרמלי (כרמלי, 1960). הסדרה מגוללת את סיפורי ההרפתקאות הפטריוטיים של הכדורגלנים המצטיינים של ישראל, הנאבקים במגרש הכדורגל על כבודה של המדינה. באותה נשימה יש לציין את סדרת הספרים חסמב”ה שחיבר יגאל מוסינזון, שאמנם לא עסקה בספורט אך השתייכה לאותה סוגה מגייסת. אחד מספרי הילדים בתחום הספורט ותרבות הגוף היה הספר ”כך אהיה חזק”. אין צורך לעמול קשה כדי לחלץ את תבנית החניכה שהוטבעה בו – כל כולו מעשה חניכה אידיאולוגי ואף פוליטי. כדי להבין את הרקע לכתיבתו אשפוך אור על הנסיבות שהביאו לחיבורו.

”כך אהיה חזק”

הספר ”כך אהיה חזק” נכתב על רקע המציאות הישראלית בעשור הראשון ובתחילת העשור השני לקיומה של המדינה. ספר זה שייך לחטיבת סיפורת שגיבוריה הם ילדים או נערים טרם התבגרותם, והוא מיועד לקריאה של צעירים. רמז לכך אפשר למצוא בעובדה שהספר מנוקד כולו, ולפיכך נועד לילדים בגיל בית-הספר היסודי. ”כך אהיה חזק” הוא גרסה לילדים של ספר בשם ”חזק”, שנכתב עבור מבוגרים בשנת 1947 על-ידי מאיר בניהו במשותף עם יוסף אבירם, עמנואל גיל ורפאל פנון. ספר זה שימש בסיס ל”אנציקלופדיה לספורט ולתרבות הגוף”, שיצאה לאור בשנת 1959. ארבעת המחברים של שני הספרים היו פעילים מרכזיים בהתאגדות הפועל ודמויות בולטות בתחום תרבות הגוף בתקופת היישוב ובשני העשורים הראשונים לקיומה של המדינה.

לשני החיבורים הייתה מטרה כפולה: אחסונם של נכסי תרבות הגוף והספורט ועיצובם מחדש, לאחר שעברו תהליך של קונוניזציה. במילים אחרות, תיקון הנרטיב ההיסטורי של תרבות הגוף היהודית ועיצובה מחדש של תרבות הגוף הישראלית בהתאם לתפיסת עולמם של המחברים. וכך ביארו המחברים את תכניתם: ”לסלק את הדעות המוקדמות והמסולפות על תרבות הגוף והספורט – מורשת הגלות – הרווחות בינינו”. סילוקן של הדעות המוקדמות עתיד היה להיעשות באמצעות הקניית ידע ”הכשר לנו והרצוי לנו” (אבירם ועמיתיו, 1948, בשער הספר). הידע הכשר והרצוי נועד ”לפשט כמה עקמומיות” שהשתרשו בתודעת הציבור (שם), כלומר, הבניית העבר ועיצובו מחדש בהתאם לצורכי השעה.

את הוצאתם לאור של הספר ”חזק” ושל ”האנציקלופדיה לספורט ולתרבות הגוף” יש לראות גם בהקשר נוסף: ההתמודדות בין הפועל למכבי בזירה הספרותית החלה עוד לפני קום המדינה. שני מרכזי הספורט הללו היו מודעים לחשיבותם של הטקסטים במאבקי השליטה ביניהם ובכוחם לגייס תומכים. באמצעות קונוניזציה של ערכי הספורט, כלומר, הפיכת הערכים המצוינים באנציקלופדיה למודל העמיד בפני שינויי הזמן, הם קיוו להכריע ביניהם בשאלת הסמכות, השליטה והיציג של הנרטיב הספורטיבי. גיבושה של ”קלאסיקה” מחייבת, המקדשת חלק מן הטקסטים

ומתעלמת מטקסטים אחרים, נועד להגדיר את קווי המתאר ההיררכיים בין שני המרכזים.

לא בכדי פנה בשנת 1945 פעיל מכבי והוגה רעיון המכביה, יוסף יקותיאל, לציבור ולארגוני הספורט השונים בבקשה לספק לו מקורות לשם כתיבת אנציקלופדיה. וכך הגדיר את מטרתו של החיבור: "ספר זה ישמש דברי הימים של תנועת תרבות הגוף העברית בא"י וכן תעמולה חשובה לימים הבאים" (מערכת המשקיף, 1945). ממש באותם ימים פנו ארבעת המחברים, כולם פעילים בהפועל, להוצאת הספרים "עם עובד" בהצעה לחבר ספר שיהיה מעין אנציקלופדיה של הספורט ושל החינוך הגופני.

לחיבורים כגון אנציקלופדיות, לקסיקונים, אוספים חשובים וספר הילדים "כך אהיה חזק", שבו מתמקד המאמר, יש תפקיד כפול: האחד – הם מקור סמכות, כלומר, הם מעניקים מעמד מיוחס לערכים המייצגים נכסי תרבות על-ידי סינונם, פרשנותם, עריכתם ועיצובם. השני – הם מקור ההדרכה, קרי, חינוך הדורות הבאים. בתי-ספר וספרי לימוד הם סוכנים שמבטיחים העברה מסודרת ונטולת הפרעות של "ידע לגיטימי" לדור הצעיר (פודה, 2002). כתיבתה והנחלתה של ההיסטוריה התרבותית הייתה ונותרה בעלת תפקיד מכריע בגיבושו של הלאום.

כפי שצוין, הספר "כך אהיה חזק" הוא במידה רבה עיבוד לילדים של הספר "חזק" ושל "האנציקלופדיה לספורט ולתרבות הגוף". במעבר בין הספרות המיועדת למבוגרים לזו שמיועדת לצעירים נחשפות מגמותיו של המחבר ודרכי פעולתו. בעוד שבספרים למבוגרים מוצנע המרכיב האידיאולוגי בטקסט ונחשף רק כשמגדדים את המעטה המקצועי, הרי בגרסה לילדים הוא גלוי ומפורש ברוב המקרים. נוסף על כך, בפנייתו לילדים נזקק המחבר לתיווכה של דמות בוגרת וסמכותית כאב או סב, המשכילה לקשור את העבר למציאות חייו של הצעיר באמצעות סיפורים. וכך, כאמור, בחר מחבר הספר "כך אהיה חזק" לפנות לצעירים באמצעות סוגת החניכה. גיבור הספר, ילד בשם עֵזִי, פונה לדור האבות כמקור סמכות ומבקש את הדרכתו כשהוא נקלע לספק או טועה בדרכו. הסב או האב (לסירוגין) הן דמויות מטפוריות (שמם אינו מצוין), המחלצות את הצעיר ממבוכתו באמצעות סיפור שהתחולל בתקופת נעוריהם. ואכן, רבים מהסיפורים שמובאים בספר התחוללו בתקופת היישוב, שהייתה תקופה מכווננת בתולדות החברה הארץ-ישראלית מן הבחינה ההיסטורית, החברתית והלאומית. באמצעות הדמות הסמכותית מלווה המחבר את גיבורו בשלבי החניכה השונים: מבוכה, הבשלה, בגרות והתפכחות. בסופו של דבר הוא מצפה ממנו לאמץ את המסקנות הנובעות מהן כמו שהן "ולשנן את תוכנן", כפי שהדגיש בהקדמה לספר צבי נשרי, ממייסדי החינוך העברי בארץ-ישראל: "הספר ישמש לו אפוא מעין 'שולחן ערוך'" (נשרי, 1962, הקדמה).

הספר "כך אהיה חזק" יצא לאור בשנת 1962 וזכה להצלחה גדולה. בתוך כמה חודשים נמכרה המהדורה הראשונה שלו, וכעבור פחות משנה הופיעה המהדורה השנייה. כבר מתוכנן העניינים אפשר ללמוד על מבנה הכלאיים של הספר. הנושאים המקצועיים והחינוכיים שלו משמשים בערבוביה. בין נושאי 34 הפרקים שבו מופיעים גם הנושאים הבאים: אנטומיה, שמירה על אורח חיים בריא, החינוך הגופני,

ההיסטוריה של הספורט, ההיסטוריה של הספורט הציוני, ענפי הספורט, מעשי גבורתם של ספורטאי הפועל ותיאור פעילותה של התאגדות הפועל.

פרקי הספר נכתבו על-פי מתכונת דומה. גיבור הספר, עֶזְי, משתף את חבריו באירוע מסוים או בחדשות ששמע. השיחה קולחת עד שנקלעת למבוי סתום. עֶזְי פונה לאביו או לסבו לעזרה, והמבוגרים מחלצים את הילדים מן המבוכה באמצעות שימוש במשלים, תשאול סוקרטי וסיפור קצר בעל מבנה קלאסי: הצגת הדמות שעומדת במרכז העלילה, אתגר שניצב בפניה, מאבק, שיא והכרעה. המחבר (בתיווכם של הסב או האב) שוטח את השקפת עולמו ושותל בלבותיהם של הקוראים מסרים חינוכיים. כמובן, כל סיפור מסתיים במוסר השכל.

בספר שלושה מוטיבים מנחים (לייטמוטיב, מגרמנית Leitmotiv), שסביבם מאורגנים הסיפורים: א. יהדות השרירים (באמצעות גיבורי ספורט יהודים); ב. ציונות ותקומה (באמצעות גיבורי ספורט ארץ-ישראלים); ג. סוציאליזם (באמצעות התאגדות הפועל, כבית היוצר של הספורטאים). אדגים להלן כיצד מופיעים שלושת המוטיבים בסיפורים, וכיצד הם מקיימים ביניהם זיקות גומלין.

גיבורי ספורט יהודים

רעיון ”יהדות השרירים”, שהמהפכה הציונית העלתה על נס, מצוין בספר רק כבדרך אגב, כשלב ביניים בוסרי לקראת הבשלתו בארץ-ישראל. בהקשר זה מצוינים בספר כמה אלופי ספורט ידועים, ובהם המתאגרפים ממוצא יהודי דניאל מנדוזה האנגלי ומקס בר האמריקני, שזכה לתהילת עולם כשגבר בשנת 1933 על יריבו הגרמני מקס שמלינג במכת נוק'אאוט (בניהו, 1962). הפרק שדן בהרמת משקולות נועד לשדל את מבקריו של ענף ספורט זה לראותו באור חיובי, כגרסה ישראלית למשנתו של מקס נורדאו בדבר ”יהדות השרירים”.

נורדאו, כידוע, סבר שעיובו של השריר היהודי מהווה תשובה ניצחת לתחושות הנחיתות וההשפלה של היהדות האירופית בסביבה אנטישמית (נורדאו, 1936; וסטריך, 1999). המחבר, שהיה בר-סמכא בנושאי בריאות, הקדיש את הפרק לנושא זה בשל הוויכוח שפרץ בעשור הראשון בקרב מעצבי תרבות הגוף בישראל לגבי מקומו של אימון משקולות בתכניות האימון של ספורטאים יהודים. הדעות בסוגיה זו היו חלוקות. אחת הטענות שהעלו המסתייגים מאימון משקולות הייתה שפרקטיקה זו מעלה בהם אסוציאציה של איכר רוסי, בדמותו של המוזיקאי חסר ההשכלה, הנבער והגס:

לוותיקים עוד זכורים אותם גברתנים ברוסיה, בפולניה ובגרמניה, שהיו מרימים משקולות כבדות ומראים להטי-גבורה מדהימים. הם היו בעלי גופות מסורבלים, שמנים וכבדים, שהרי אין גבול לקנקני השיכר שהגיהו לתוכם ולכמויות המזון שזללו (...). כשאנו מזכירים את השם משקולות – מיד מצטייר בדמיוננו אותו גברתן, בעל גוף מסורבל וכבד שאינו יכול ואינו ראוי לשמש דוגמה נאה (...). הטעם המר, אשר בו התנסינו בראותנו את הגברתנים הללו בימי ילדותנו ובחרותנו, עדיין לא פג, ואף המומחים, בעיקר הרופאים ומורי

ההתעמלות והספורט, נרתעים בשמעם את השם משקולות (בניהו, 1963, עמ' 39).

מחבר הספר, שצידד בהתעמלות משקולות אך הסתייג מענף הרמת משקולות התחרותי, הציב כנגד הגברתנים הגויים את הגרסה היהודית ה"תקנית" לשימוש בכוח השריר. אביו של עֵזִי רומז על "גיבורים שעשו מעשה גבורה מפליאיים ומפתיעים" בהיסטוריה היהודית ומעודד אותו לציין כמה מהם. "שמשון הגיבור!" קורא עֵזִי ומספר לאביו על כך ששיסע כפיר אריות בידיו, הכה אלף פלישתים בלחי חמור, ניתק חבלים ועקר את דלתות העיר עזה. האב, הגאה בבנו הידען, דוחק בו להיזכר בגיבור קדום נוסף. "יעקב אבינו!" קורא עֵזִי, "הוא לבדו גלל מפי הבאר אבן, אשר עשרות רועים ביחד היו צריכים לגול אותה!" "נכון מאד!", מאשר האב, "גיבורים נמצאים בכל דור ודור". ואכן, נאמן למיתוס הגבורה היהודית, הוא מגולל את הגרסה המודרנית למעשי גבורה באמצעות הישגיו הספורטיביים של יצחק ברגר האמריקני (בניהו, 1962, עמ' 75-77).

ברגר (Isaac "Ike" Berger) היה אחד ממרימי המשקולות המצטיינים של ארצות-הברית. הוא נולד בירושלים בשנת 1936, למד בישיבת "תלמוד תורה", ובזכות קולו הערב התכונן להפוך לחזן. כשהיה בן 14 היגרו הוריו לארצות-הברית והתיישבו בעיירה יורק. זו כונתה "עיירת השרירים" הודות למועדון מרימי המשקולות הידוע שלה. ברגר, שבא לחזות באימוניהם של האלופים, הציץ ונפגע. חיש מהר גילו מומחי הענף את כישרונו והחלו לאמנו. לקראת המשחקים האולימפיים בשנת 1956 במלבורן, אוסטרליה, צורף ברגר לסגל האולימפי האמריקני. הוא נועד להתחרות במשקל נוצה (60 ק"ג). ההשתתפות במשחקים האולימפיים בתקופה זו חרגה ממסגרת הספורט והפכה לזירת מאבק בין-גושי בין המערב ובראשו ארצות-הברית, לבין הגוש הקומוניסטי ובראשו ברית-המועצות. ברגר, שהיה רק בן 20, הפתיע כשזכה במדליית הזהב.

בהמשך הסיפור חושף האב את סוד כוחו של ברגר. במשחקים האולימפיים במלבורן הוא היה עדיין טירון חסר ניסיון. מאמנו, שפקפק ביכולותיו, פנה אליו לפני הקרב מול יריבו הסובייטי ושאל אותו: "האם מרגיש אתה שתוכל לגבור על הרוסי ולחזור לאמריקה עם מדליית זהב?" ברגר השיב: "מחר אוכל לתת לך תשובה ברורה". למחרת היום בא ברגר אל האולם שמח וטוב לב, ותחת זרועו חבילה. הוא ניגש אל המאמן ואמר: "הניצחון יהיה לנו, אני אנצח את הרוסי!" "מנין לך הביטחון הזה?" – שאל המאמן בתמיהה. פתח ברגר את החבילה והוציא ממנה זוג נעליים. "הבאתי אותן ממדינת ישראל, ואני מרגיש כי בהן אנצח".

כל הבחורים שהיו באולם פרצו בצחוק רם לשמע דבריו התמימים של ברגר, אבל נעלי הפלא אכן פעלו את פעולתן. ברגר לא הכזיב. המדליה שבה זכה הייתה הראשונה מיני רבות שבהן זכה בהמשך הקריירה שלו. הוא זכה בשתי מדליות כסף אולימפיות נוספות במשחקי רומא (1960) וטוקיו (1964), בשש מדליות באליפויות העולם, מהן שתיים זהב (שטוקהולם 1958 ווינה 1961), שלוש כסף (ורשה 1959, שטוקהולם 1963, טוקיו 1964) ואחת ארד (טהרן 1957). הוא זכה באליפות ארצות-הברית שמונה פעמים והוכתר פעמיים לאלוף המשחקים הפן-אמריקניים (שיקגו 1959, סאו-פאולו 1963). ברגר החזיק בשמונה שיאי עולם (מתוכם ארבעה רשמיים).

סיפור גבורתו של המשקולן היהודי הותיר רושם עז על עַזְי. אך עד מהרה צינן הסב את התלהבותו: ”יפה. אבל בשביל מי? מה יש לנו לעם היהודי ולמדינת ישראל, מניצחונות אלה? והרי יהודים אלה מופיעים לא כיהודים ולא כישראלים אלא כרוסים, כאמריקנים, כאנגלים, כצרפתים, כהונגרים!...” (בניהו, 1962, עמ' 51). כנגד אלה מציין הסב דמויות מופת ארץ-ישראליות, שאת קורותיהן הוא מגולל בכמה סיפורים.

גיבורי ספורט ארץ-ישראלים

כל סיפורי הגבורה של הספורטאים מתרחשים בתקופת היישוב, שבה עוצבה תרבות הגוף העברית. הגיבורים ניצבים בפני אתגרים קשים, שמעמידים את גבורתם במבחן. הספורט משמש אמצעי להיחלצותם מקשיים ומסכנות שמציבה בפניהם הארץ. באמצעות סיפורי הגבורה מנחיל המחבר לילדים ערכים ציוניים וחינוכיים. הסיפורים ספוגים באהבת הארץ, בנופיה הציוריים, בסיפורי המקרא, באנקדוטות מתולדות היישוב ובתיאור הרואי של המאבקים בבריטים ובערבים. סגנון הכתיבה ייצג באופן מובהק את הספרות שכונתה ”דור בארץ”, שבה נשזרו תיאורי ספורט רוויי פאתוס ומטען רגשי, שנועדו לחנך את ילדי הארץ ולהנחיל להם את אהבת הארץ ואת הדבקות בה (נוי, 2002 ; רגב, 2003). להלן שלושה סיפורים קצרים מתוך הספר, המדגימים כיצד מגייס המחבר את הספורט כסוכן לאהבת המולדת ולדבקות בה. נוסף על כך, אדון בנושא עזיבת הארץ או ”ירידה” ממנה, המופיע בפרק שדן בכדורגל. אחת מגיבורות הספר, המופיעה בכמה פרקים בתוכו, היא עליזה וירץ, האישה הראשונה שצלחה את הכנרת. עַזְי מבקש מסבו שיספר לו על אודות מעשה גבורה זה. הסב מצטט את השחינית, המדמה בלשון רומנטית את מהלך הצליחה למעשה אהבים: ”רגש הנאה עמוק מציף אותי כלי: הרי אני חבוקה בזרועות הכנרת, זו הכנרת ההיסטורית שלנו, הכנרת מימי האבות והאימהות, השופטים והנביאים”. וירץ מציינת בגאווה שבעוד היא צלחה את הכנרת בארבע שעות ועשר דקות, חייל אנגלי ”גבה קומה” הגיע כעבור יותר משעה וחצי אחריה (בניהו, 1962, עמ' 63). המאבק בקלגס הבריטי הוא מוטיב שחוזר גם בסיפור הגבורה של המתאגרף עמיאל אבינרי.

בני היישוב חשו נחותים לנוכח עליונותם של הבריטים בענף האגרוף. ”הנוער העברי בארץ הרגיש את עצמו חלש כנגדם, ולפעמים גם נעלב” (בניהו, 1962). הגעתה של ספינת קרב בריטית לנמל יפו הייתה אירוע ששינה את יחסי הכוחות, לפחות לערב אחד. הימאים הבריטים שהגיעו לחופשה קצרה ביקשו לקיים ערב גאלה, הכולל כמה קרבות אגרוף. הם פנו לנציב העליון, הלורד פלומר, בבקשה למצוא עבורם יריב מבין תושבי הארץ. פלומר פנה בשמם למזכיר עיריית תל-אביב וביקש ממנו למצוא יריב שיהיה מוכן להתמודד בקרב ראוהו עם נציג הימאים. תחילה לא נמצא מועמד ראוי. אך כמו דוד בזמנו, התנדב בחור עברי בשם עמיאל אבינרי, שהסכים להסתכן בגופו למען כבודו של היישוב.

ההשוואה לקרב של דוד מול גלית גלויה ומפורשת. הסב מדמה את ההתמודדות, שנערכה ברמלה בפני 5,000 צופים, לקרב המקראי. סיפור זה, כרבים

מסיפורי הספר, מדגיש את יחסי הכוחות הלא סימטריים בין היריבים: קטן מול גדול, נחישות ואומץ לב מול עוצמה, תחכום מול כוח. המלח האנגלי מתואר כ"כבד וגבוה, ענק ארוך ידיים". המחבר שוזר בסיפור הקרב גם את סיפור גבורתו של שמשון הגיבור בשעתו. ואכן, בראותו את הענק אומר לעצמו עמיאל: "תמות נפשי עם פלישתים" – והוא אמנם ספג מכות נמרצות, אך הצליח לחלץ תוצאת תיקו. "זו הייתה תוצאה של כבוד וניצחון מוסרי למתאגרף היהודי הצעיר", מסכם הסב את האירוע (שם, עמ' 71).

כשסיים הסב לתאר את ענף האגרוף דחקו בו הילדים להסביר להם על ענף ההיאבקות. הוא תיאר בפניהם את סגנונות ההיאבקות השונים, אך עד מהרה עבר לסיפור אודות מתאבק יהודי, חבר הפועל חיפה בשם יוסף להבי. הסיפור התרחש לפני קום המדינה. להבי וחבריו יצאו לטיול בוואדי עמוק ליד היישוב מירון, מקום שבו "רגל יהודי לא דרכה בו זה מאות בשנים". פתאום, ממשיך הסב, צץ לקראתם מבין הסלעים ערבי ענקי, מזוין ברובה גרמני חדש ובשני אקדחים. לועו של אחד פעור ישר אל מול חזהו של יוסף. "הידיים למעלה!" קרא הערבי. הוא ציווה עליהם לשבת ופתח בחקירה: "מה אתם עושים פה, ציונים? ליהודים כמוכם אני מחכה מזמן, מאושר אהיה לחסל אתכם".

"ראיתי איך הערבי מכוון את הרובה ישר אל הגולגולת שלי", מספר יוסף, "האמנם לא אראה עוד את הגליל, העמק, הכנרת?" מצבו הנואש לא ריפה את ידיו של יוסף. בזריזות של חתול זינק אל הערבי, נאבק בו, חטף את אקדחו וירה בראשו. כשבאו המטיילים למשטרת צפת כדי לדווח על המקרה נתקלו ביחס עיון מצד השוטרים האנגלים. כשהתברר שמדובר בפושע מבוקש, שוחררו המטיילים לדרכם. הנה כי כן, בקיאותו של המתאבק בספורט זה חילצה אותו ואת חבריו ממוות בטוח. הסב שוזר בסיפור אסוציאציות הלקוחות מהזיכרון ההיסטורי הקיבוצי של העם, שנועדו להזכיר לילדים פורענויות שפקדו את עם ישראל. לדוגמה: השודד הערבי, השוטר הבריטי והאקדח הגרמני. מצב החירום שאליו נקלעו המטיילים תבע מהם להיאבק לחיים ולמוות, כמעשה התאבדותו של שמשון הגיבור. מאבקו ההרואי של יוסף להבי נגד הערבי הענק משנה את סיומה המר והצפוי של העלילה. מוסר השכל העולה מהסיפור מלמד שאין לאבד תקווה גם כאשר המצב נואש ונראה אבוד. ולראיה, אפילו להבי הופתע מתוצאות מאבקו: "לא האמנתי כי ידי עשו זאת, כי עד אז לא נגעו ידי בכלי-זין" (בניהו, 1962, עמ' 79).

אהבת הארץ היא מוטיב מרכזי בסיפור. להבי, שהיה כפסע ממוות בטוח, התאבל מראש על נופי הארץ שלעולם לא יזכה לראותם. בזכות בקיאותו ברזי ההיאבקות הוא התעשת וניצל. לעומתו, יש העושים בספורט קרדום לחפור בו, סוטים מדרך הישר ועוזבים את הארץ.

הירידה מהארץ

תופעת ההגירה מישראל הדאיגה פוליטיקאים מכל קצות הקשת הפוליטית, והם ניסו למנוע אותה או לפחות להקטין את ממדיה.¹ זאת משום שעלה חשש שמא יגבר גל העוזבים ויסחף עמו ישראלים רבים. אולם ההיבט הדמוגרפי היה רק חלק מהחשש שגרמה העזיבה את הארץ. הדיון בהגירה לישראל וממנה, בתקופה שבה נכתב הספר (וגם אחריה) היה טעון במשמעויות ערכיות. דמותה ואופיה של המדינה עוצבו על-ידי גלי הגירה שהגיעו אליה לפני הקמתה ואחרי כן. ההגירה לישראל נתפסה על-ידי התנועה הציונית לא כתנועת הגירה אלא כתופעה הטעונה במשמעות ערכית – כניסיון להגשים אידיאולוגיה לאומית. אתוס קיבוץ הגלויות היה עיקרון חשוב במדיניות ההגירה של מדינת ישראל, והוא ביטא את השאיפה לביסוס ישראל כמרכז חייו התרבותיים והערכיים של העם היהודי (הכהן, 2001). השיח הציוני טבע ביטויים המיוחדים רק לשפה העברית וייחודיים לה, שמציינים את העולים לארץ-ישראל ואת המהגרים ממנה. רבים מהחלוצים שהגיעו לפלשתינה לפני קום המדינה תפסו את חוויית ההתיישבות בארץ כהגשמתה של אוטופיה, ולעתים ממש כצו מקודש (אלמוג, 1997).

מיתוס החלוצים הכתיב את היחס להגירה לארץ וממנה, גם אם רבים מהבאים הגיעו מטעמים פונקציונליים ולא דווקא ציוניים. וכך, בעוד המהגר לארץ כובד בתג המוסרי ”עולה”, תויג המהגר ממנה באות קין ”יורד”; כמי שירד במעלתו המוסרית, התכחש לפרויקט הציוני, נטש את המולדת, זנח את האידיאולוגיה, ויתר על החלום ושב אל הגלות. היו גם מי שהשוו את היורדים למתפקרים ולמשתמדים, הממירים את דתם ומסכנים את המשך קיומה של האומה (שם). בתודעה הישראלית נצרב מטבע הלשון שטבע ראש הממשלה יצחק רבין בהתייחסו ליורדים – ”נפולת של נמושות” (סדומי, 1976).

היקף תופעת הירידה מאז קום המדינה אינו ידוע, בעיקר בשל הקושי להגדיר מיהו ”יורד”. האם מדובר בעולים שראו את הארץ כתחנת מעבר, שהו בה זמן קצר והתכוונו מלכתחילה להמשיך ליעד אחר? האם לכלול בהגדרה זו גם אזרחים ישראלים המתכוונים לשהות בחו”ל זמן מוגדר? מהו משך הזמן המבדיל בין מהגר באופן זמני לבין יורד? האם לכלול בין היורדים רק אזרחים שהצהירו במפורש על היותם יורדים? רוב העוזבים את גבולות הארץ העדיפו לא להצהיר במפורש על מטרת נסיעתם ועל משכה, לעתים משום שלא קצבו מראש את זמן שהותם בחוץ לארץ. בהתחשב בקושי המתודולוגי להגדיר על מי חלה תופעת הירידה ומה הוא היקפה, נעות ההערכות לגביה בין 200 אלף ל-450 אלף ויותר עד סוף שנות השמונים (יער, 1987). מחבר הספר רתם את הפרק הדין בכדורגל למאבק בירידה, ובסיפור שלפנינו מגלמים הכדורגלנים היורדים את האנטי-גיבור הלאומי בזעיר אנפין, הנוטש את ערכיה ה”תקניים” של החברה הישראלית ומעדיף את תועלתו האישית – החומרית.

¹ לדוגמה: ישראל רוקח אל דוד בן גוריון, 28.5.1956, ארכיון המדינה, תיק: ISA-PMO-PMO-000w3gt.

בניהו מתחיל את הסיפור בחצר בית-הספר בעת ההפסקה הגדולה. אליק לחש לחברים כמגלה סוד: "השמעתם חבריה? רפי לוי עוזב את הארץ, הוא נוסע לאוסטרליה לשחק שם כדורגל!" גבי מצא שעת כושר להראות את ידענותו: "לא רק רפי לוי עוזב את הארץ. גם משה חלדי. ויש עוד שחקן המתכוון לעזוב". הוויכוח התלהט בשל ה"פצצה" שהוטלה לפתע. איתמר הכריז: "שחקנים אלה הם בוגדים במולדת וצריך להחרים אותם!" כנגדו טען אביגדור, שמצב השחקנים האלה הוא בכל רע ויש לתמוך בהם ובמשפחותיהם. כשיצאו לאימונים בשעת העבודה פיטרו אותם. קפץ ישראל ושאל: "אז מדוע לא ישלמו לרפי לוי ולמשה חלדי כסף בעד המשחק בכדורגל?" לשמע השאלה פרצו החבריה בצחוק אדיר. "תם זה איננו יודע, שאסור לקבל כסף בעד משחק". "אז מה אם הוא מקצוען?" התעקש ישראל, "הזוכר אתה את פלה מקבוצת סנטוס? הוא מקבל משכורת עצומה. אז מדוע מותר לו ולרפי לוי אסור?" השתררה שתיקה מביכה.

לפני שהסב יחלץ את החבריה מהמבוי הסתום שאלו נקלעו נעשה אתנחתה מהעלילה ונדון בקצרה בנושא שהעסיק את הספורט הישראלי מיום הקמת המדינה ועד לאמצע שנות השמונים של המאה שעברה – החובבנות בספורט. שנות השישים – התקופה שבה דן מאמר זה – מתאפיינות בתחילת מעברו של הספורט בישראל מה"מודל הפוליטי" ל"מודל המסחרי" (בן פורת, 2002). ה"מודל הפוליטי" מייצג את שליטת המפלגות הפוליטיות במרכזי הספורט, בעיקר של הפועל ומכבי, ובאגודות הספורט שנשאו את שמם של המרכזים. קוד החובבנות, שאפיין את ה"מודל הפוליטי" אסר על ספורטאים לקבל שכר או תגמולים "מתחת לשולחן", כגון עריכת "בר-מצווה" לילד של שחקן, "דמי אימוץ", "הוצאות נסיעה", "דמי הצטיינות" וכדומה (בן פורת, 2007).

עד שנות השישים שלט האתוס החובבני בספורט הישראלי, לפחות ברמה המוצהרת. כשראשי מועדונים חפצו ביקרם של שחקנים הם הבטיחו את ביטחונם הכלכלי על-ידי מציאת פתרונות תעסוקה עבורם (חפר, 1971). התרופפות הקשר בין הספורטאים לאגודותיהם בישרה, בשלהי שנות השישים על מעבר הספורט למודל מקצועני-כלכלי. ספורטאים רבים התרחקו מהמורשת האידיאולוגית של האגודות, ולא ראו פסול בקבלת שכר עבור ייצוגה של קבוצה. לאחר שהפך מקצועני, ציית הספורט לחוקים כלכליים. ספורטאים נרכשו ונמכרו על-פי עקרון היצע וביקוש, כסחורה העוברת מיד ליד. היו ספורטאים, בעיקר כדורגלנים, שהיגרו מישראל והפכו למקצוענים בקבוצות בחו"ל. ומשום שייצגו את הנבחרת הלאומית ונחשבו ל"נכס לאומי", הם ספגו ביקורת חריפה יותר מאשר "יורדים רגילים".

נשוב לסיפור המעשה בנקודה שבה נחלץ הסב לעזרת הילדים והבהיר להם את הסוגיה באמצעות סיפור: "ביוני 1953 הגיעה משלחת בריטית לפסגת הר אוורסט, שגובהה 8,890 מטר (...). כאשר שאלו את ראש המשלחת 'מי שלח אתכם לכבוש את ההר הזה ולשם מה עשיתם זאת?' ענה: איש לא שלח אותנו. הלכנו מרצוננו. טיפסנו בהר מפני שאנו אוהבים לטפס, וזה הכל." "זה ספורט!" קרא עזי בהתלהבות. אבל אם אנשים אלה ישלחו על-ידי חברה מסוימת, שתשלם אלף דולר בעד הטיפוס לאוורסט, האם יהיה זה ספורט? 'לא', ענה עזי, 'אז זה יהיה מקצוע, עבודה לשם כסף' 'זהו! אישר סבא. את העבודה עושים יום-יום למען הקיום, אבל מן הספורט,

הנעשה אחרי העבודה, יש לנו דרישות אחרות”. הספורט, לטענת הסב, צריך לחנך להסתפקות במועט ולעשיית טובה לזולת, ואילו מי שמשחק כדורגל או כדורסל למען הכסף – אין לו הנאה ממשחקו ומניצחונו כי זו פרנסתו. זאת ועוד, קבלת שכר עבור העיסוק בספורט מנוגדת לאתוס הציוני.

אנחנו עם קטן ודל, אשר רק לפני ארבע עשרה שנים הגיע לעצמאות מדינית. עצמאות זו באה לנו בזכות החלוציות, ופירושה: מסירות לרעיון והגשמתו ללא חשבון של הנאה חומרית. לכשתרצו, הרי חלוציות וספורט זהים מאד. כזו כן זה שואפים לכיבושים נועזים ולהישגים גבוהים מתוך רצון חופשי, ללא טובת הנאה עצמית. אנו זכאים אפוא לומר לספורטאינו (...) זכרו שללא מעשי החלוציות והספורט של אבותיכם ואבות-אבותיכם – לא היינו זוכים להתיישבות חקלאית, להפרחת שממות הארץ, לבניין ישובים ולהשגת עצמאות (...). אלה ההולכים היום לתענך, לערד, לדימונה, לנחל עז ולאילת – יכולים בלי ספק להסתדר בעיר ולהרוויח יותר, אבל הם לא עשו את החשבון הזה (בניהו, 1962, עמ' 118).

כך מסכם הסב את נושא הירידה מהארץ: ”צעירנו צריכים לזכור, כי אם שבנו לארצנו אחרי מאות שנות נדודים בניכר, הרי זה לא על מנת לעזבה ולצאת שוב לארצות הגולה (...) מי שבחר לעזוב את הארץ ולגרום נזק לנבחרת ישראל רק למען הנאתו החומרית – ממילא מפסיד את זכותו כחלוץ וכספורטאי”. לאור האמור מסיים המחבר את הפרק בשאלה אל הקוראים הצעירים: ”ועתה חבריה, מה דעתכם – האם נכון עשו שחקני הכדורגל שלנו שעברו לשחק בגולה?” (שם, עמ' 118).

התאגדות הפועל כבית היוצר של הספורטאים

יחסו האוהד של המחבר להתאגדות הפועל ניכר בספר. כדי להבין את הרקע ליחס זה נשפוך אור בקצרה על הפוליטיזציה שאפיינה את הספורט הישראלי. מאבקה של הפועל בארגוני הספורט האחרים ליוו אותה מיום הקמתה. הם נבעו ממחלוקות אידיאולוגיות ומחתירתה להגמוניה בספורט הישראלי. כפי שציינתי במבוא, רבות נכתב על מאבקהם הפוליטיים של התאגדות הפועל בהסתדרות מכבי, ושתייהן יחד בבית”ר ובאליצור. ההיסטוריוגרפיה הישראלית בתחום הספורט זנה בהרחבה במאבקים אלה, כחלק מדיון בשורשי הפילוג של החברה היהודית בארץ בתקופת היישוב ואחרי קום המדינה (קאופמן, 2000; קאופמן, 2002; בן פורת, 2003, עמ' 90-

70; איש שלום, תשס”ד; חריף, 2011; כרמי, 2019; Kaufman & Galili, 2009). לענייננו, חשוב לציין שהספורט היה (ועודנו) מנגנון גיוס יעיל ביותר למטרות פוליטיות (כרמי, תשע”ז; כרמי, 2017). עם עלייתם של המוני העולים לאחר קום המדינה גבר חששם של מנהיגי ההסתדרות וראשי הפועל מפני חדירתם של ארגוני הספורט האחרים לריכוזי העולים לשם גיוסם לשורותיהם. להשתייכות לארגון ספורט היו השלכות אלקטורליות ארוכות טווח. חברי הארגון היו ”קהל שבוי” של האגודה ושל המפלגה שפרסה עליה את חסותה. מעבר בין ארגוני הספורט היה מקור למתח מתמיד ביניהן.

בשל הפוליטיזציה של הספורט הישראלי התפרש המעבר בין הארגונים כהבעת אי-אמון בהשקפת העולם של הארגון שאותו ביקשו לעזוב. לכן הקשו על ספורטאים, גם מענפים קטנים, לעבור מאגודה לאגודה. העוזבים כונו בשמות גנאי: "בוגדים", "נוטשים", "עורקים", "רכי לבב", ואילו האגודות שאליהן עברו כונו "חוטפות", "רודפות" וכיוצא באלה (כרמי, 2019). רעיון "יהדות השרירים" היה גלום במשנתה של כל אחת מהתאגדויות הספורט, אלא שכל אחת מהן פירשה את הרעיון על-פי דרכה. הפועל, שכרכה אותו עם הסוגיה המעמדית, ביקשה לעגן את מעמדה כמעצבת של תרבות הגוף היהודית בארץ-ישראל וכבית היוצר של ספורטאי הארץ. הפועל מהווה אפוא בספר את המעגל השלישי שמעצב את תרבות הגוף העברית.

בעוד שני המעגלים – גיבורי ספורט יהודים וגיבורי ספורט ארץ-ישראלים – מופיעים ברובד הגלוי של הספר, הרי התאגדות הפועל מופיעה בשני רבדים: הגלוי והסמוי. ברובד הגלוי – המחבר הקדיש פרק שלם למפעל הדגל של ההתאגדות – כינוס הפועל. אירוע זה היה הגרסה הסוציאליסטית של המכביה. שני מפעלים ראוותניים אלה היו לזירות המאבק העיקריות ביניהם. הם שימשו כמפגן כוח של המרכזים, בהיותם מבחן לכושר הארגון שלהם וליכולתם לגייס את המשתתפים. המרכזים שאפו לקבל בזכותם הכרה בין-לאומית ומעמד יוקרתי בעיני הקהילות היהודיות בעולם (קאופמן, 2002). שני נושאים היוו סלע מחלוקת: סמיכות הזמנים בין האירועים והשתתפות ספורטאי הפועל במכביות. אין זה מקרה שלמכביה, שהייתה האירוע הגדול והיוקרתי מבין השניים, לא הוקדש פרק בספר.

בשאר הפרקים מצוינת הפועל כבדרך אגב, כביכול. למעשה, בכל פרקי הספר נהנית ההתאגדות מבלעדיות – כל גיבורי הסיפורים הם חברי הפועל. המחבר, מפעיליה הבולטים, מתעלם כמעט לחלוטין מארגוני ספורט אחרים שפעלו בארץ ומספורטאיהם הבכירים. התאגדות הפועל מתוארת בסיפורים כבית היוצר המיטבי של ספורטאי ישראל. לדוגמה: בפרק על השחייה מספר עָזִי על אהבתו הרבה לענף השחייה. הוא נמנה עם חברי הפועל תל-אביב ומתאמן תחת שרביטו של המאמן הידוע יצחק יחזקאל, שצלח לראשונה את הכנרת לאורכה (בניהו, 1962). צליחת הכנרת, שהייתה מפעל הדגל של מרכז הפועל, מוזכרת בספר כמה פעמים.

שמואל צייטלין ושמואי קנצפולסקי הם גיבורי ההרפתקה של השיט בדוגית מתל-אביב לחיפה. הראשון הוא חבר הפועל ומאייר במקצועו, והשני נחשב לאביהם הרוחני של הגולשים בישראל (שם). תרומתו של מרכז הפועל כארגון שפועל לקידומו של האגרוף ולפיתוחו, ניכרת גם בענף זה (שם). גיבור הסיפור בפרק העוסק בהיאבקות הוא חבר הפועל חיפה (שם). וכיוצא בזה שובצו בספר אזכורים "אגביים" אחרים של הפועל.

עם הוצאתו לאור של הספר התפרסמו כמה ביקורות העוסקות בו. העיתונות, שזוהתה עם תנועת העבודה, הפליגה בשבחיו וקשרה לו כתרים, ולעומת זאת, העיתונות שזוהתה עם המפלגות האזרחיות התעלמה כליל מקיומו. העיתון "על המשמר" שיבח את הספר בשל התפקיד הכפול שהוא מילא – הסברה וחינוך (מערכת א', 1962). כתבה נוספת של העיתון ציינה את ההשראה שמעניקות הדמויות המופיעות בסיפורים בשל "סגולותיהן הרוחניות הנעלות" (מערכת ב', 1962). עיתון "אמר", שיצא לאור מטעם העיתון "דבר", המליץ לעולים חדשים לרכוש את הספר

כשי לילדיהם: ”הוא יביא שמחה ותועלת לילדים ולמשפחה כולה”. העיתון ציין לשבח בעיקר את הפרק שדן בירידתם של שחקני כדורגל ”המחפשים את מזלם במרחקים” (רתם, 1963). וכך, למרות נטייתו הפוליטית של הספר, הוא נהנה מביקורות מחמיאות כספר חינוכי וזכה למקום של כבוד במדף הספרים של רבים מילדי ישראל.

סיכום

”הסייף והספר ניתנו מכורכין מהשמים”². השימוש העממי בצמד מלים אלה בא בדרך כלל לציין את היכולת לשלב בין גשמיות לבין רוחניות, השונות ומנוגדות זה לזה, ולשבח אותה. מאמר זה דן בהשפעת הרוח על תודעת הגוף או במילים אחרות, בעיצובה של תרבות הגוף הישראלית על-ידי טקסטים. הספרות בתחום תרבות הגוף, שיצאה לאור בשני העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, הייתה רבה ומגוונת. מהקמת המדינה ועד סוף העשור השני לחייה יצאו לאור יותר מ-500 כותרים שעסקו באופן ישיר בנושאי הספורט והפעילות הגופנית (גרוסן, 1978). נוסף על אלה, הופיעו ייצוגיה של תרבות הגוף בספרות העברית. במאמר דנתי באופנים שבהם שיקפו ייצוגים אלה את ערכיה של החברה הישראלית בשנותיה המכוננות ואת התפקיד שמילאה ספרות הילדים בהטמעתם.

הספר ”כך אהיה חזק”, שנכתב על-ידי מאיר בניהו, עמד במוקד הדיון. הספר הוא מעין גרסה לילדים של הספרים ”חזק” ו”האנציקלופדיה לספורט ולתרבות הגוף”, שבניהו היה אחד ממחבריהם. כתיבת הספרים הללו לא הייתה אקט ניטרלי. הטרמינולוגיה שבה השתמשו המחברים לתיאורם של הערכים, היקף הטקסט שנכתב אודותיהם ושיוכם לפרק מסוים בחיבור – כל אלה קבעו את מעמדם בתודעה הקיבוצית והשפיעו על תפיסת עולמם של הקוראים. ”כך אהיה חזק” לא נבדל מספרים אלה, וסיפורו לא נבחרו באקראי – היו שזורים בהם היבטים אידיאולוגיים, פוליטיים וסקטוריאליים.

ספר זה משתייך לסוגה ספרותית, המשתמשת במעשה החניכה כאמצעי להוראה של תרבות הגוף והספורט. גיבור הספר הוא ילד בשם עֵזִי, הפונה לאביו או לסבו כשהוא מתלבט בשאלות מקצועיות וערכיות. המבוגרים מחלצים אותו מהמבוכה שאליה נקלע, ובאמצעות סיפור הם מפרשים לו את המציאות וממליצים בפניו על העמדה ה”תקנית” ביחס אליה. לספר שלושה מעגלים המארגנים סביבם את הסיפורים – מהמעגל הרחב אל הצר: ספורט יהודי, ספורט ישראלי וספורט סוציאליסטי. לדעת המחבר, התאגדות הפועל היא ארגון ספורט המפרש את חזון ”יהדות השרירים” באופן הנאמן ביותר למקור ומגשים אותה הלכה למעשה. הזיקה בין שלושת המעגלים והצגת הקשרים ביניהם כנובעים זה מזה נשאו אופי פוליטי. התאגדות הפועל, המייצגת את ערכי הציונות ברוח תנועת העבודה, נוכחת כמעט בכל סיפור. ייצוגה האינטנסיבי חורג מהתחום הצר של הספורט; הוא חלק ממאבק שהתקיים בשנותיה הראשונות של המדינה על ”סדר היום התרבותי”, על עיצובן של

² מדרש ספרי, דברים, פרשת עקב, פסקה מ.

תכניות הלימוד ועל הסמכות להכריע בסוגיות פוליטיות. בהקשר זה תיארתי בקצרה את מאבקייהם של ארגוני הספורט על הבכורה בישראל. כל הסיפורים שמספרים האב או הסב מתרחשים בתקופת היישוב. מבחינה היסטורית מדובר בתקופה פורמטיבית, שעיצבה את פני החברה הישראלית וגיבשה את זהותה הלאומית. הסיפורים אינם עומדים בפני עצמם, כאפיזודות מבודדות או כאנקדוטות מקריות. באמצעות המסרים החינוכיים השזורים בעלילותיהם, הם שואפים לעצב את תפיסת עולמם של הקוראים הצעירים ולהשפיע על יחסם כלפי סוגיות אקטואליות בשעת כתיבתם, כלומר, עשרות שנים אחרי שהתרחשו. הקמת המדינה אינה קו פרשת המים, שאחריו מתחיל להירקם נרטיב חדש. הדגם היישובי, על ערכיו וחזונו, הוא האב-טיפוס שיש לשאוף אליו בחינוכם של הצעירים. לאחר שניטעו בהם הערכים הקיבוציים, שצלחו את המעבר מדור היישוב לדור המדינה, הוכשרו הצעירים להתמודדות מוצלחת עם אתגריה של החברה החדשה וגם עם חולייה כמו מסחור הספורט וירידה מן הארץ.

רשימת מקורות

אבינרי, ש. (1999). הרעיון הציוני לגונוני, פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית. תל אביב: עם עובד.

אבירם, י., בניהו, מ., גיל, עץ, פנון, ר. (1948). חזק. תל אביב: עם עובד.

איש שלום, ד. (תשס”ד). הסתדרות מכבי ארץ ישראל 1948-1906 (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה). ירושלים: האוניברסיטה העברית.

אלמוג, ע. (1997). הצבר – דיוקן. תל אביב: עם עובד.

אלרואי, ג. (2004). אימיגרנטים. ירושלים: יד בן צבי.

בניהו, א. (1962). כך אהיה חזק. תל אביב: איתנים.

בניהו, א. (1963). למען בריאותנו. תל אביב: איתנים.

בן פורת, א. (2000). היכן הם הבורגנים ההם? ירושלים: מאגנס.

בן פורת, א. (2002). ממשחק לסחורה, הכדורגל הישראלי 1948-1999. באר שבע: המרכז למורשת בן גוריון.

בן פורת, א. (2003). כדורגל ולאומיות. תל אביב: רסלינג.

בן פורת, א. (2007). אופיום להמונים: כדורגל ולאומיות עם הקמת המדינה. בתוך: א’ גור זאב ור’ פורת (עורכים), ספורט, ערכים ופוליטיקה (עמ’ 131-160). חולון: דוד רכגולד.

בן פורת, א. (2010). ישראל שפה קשה, אך כדורגל דיברו כולם. עיונים בתקומת ישראל, 20, 144-168.

ברלס, א. (1938). ספר העפר. תל אביב: מסדה.

גולדשטיין, א. (2006). שקיעת הציונים הכלליים וכישלון האלטרנטיבה הליברלית, 1959–1961. עיונים בתקומת ישראל, 16, 293-342.

גולדשטיין, א. (2012). הציונות הכללית, המחנה האזרחי והסוגיה הדמוקרטית ליברלית. בתוך: א’ גל, ג’ בקון, מ’ ליסק ופ’ מורג טלמון (עורכים), בדרך הדמוקרטיה (עמ’ 324-363). באר שבע: מכון בן גוריון.

גלעדי, ד. (1984). תל אביב בעלייה הרביעית. בתוך: מ’ נאור (עורך), תל אביב בראשיתה, 1909-1934. ירושלים: יד בן צבי, (1984).

- גרונסון, ס. (1978). ספרות הספורט והחינוך הגופני במדינת ישראל, 1948-1978. נתניה: מכון וינגייט.
- דר, י. (2013). קנון בכמה קולות, ספרות הילדים של תנועת הפועלים 1930-1950. ירושלים: יד בן צבי.
- דרורי, י. (1981). "החוגים האזרחיים" בשוב הארצישראלי בשנת העשרים (עבודת דוקטור). אוניברסיטת תל אביב.
- הורוביץ ד., ליסק, מ. (1977). מיישוב למדינה – יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית. תל אביב: עם עובד.
- הכהן, ד. (2001). עלייה וקליטה, כרך א'. בתוך: א' יער, וז' שביט (עורכים), מגמות בחברה הישראלית (עמ' 365-486). רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- ויסטרין, ר. (1999). 'יהדות השרירים' של מקס נורדאו, החינוך הגופני והספורט, 18-19, (1)55.
- חפר, א. (1971, 27 ביוני). 'הכדורגל קם על יוצריו', דבר, עמ' 14.
- חריף, ח. (2011), ציונות של שרירים. ירושלים: יד בן צבי.
- טרנר, ו. (2004). התהליך הטקסי. תל אביב: רסלינג.
- יער, א. (1987). אין מה לעשות. פוליטיקה, 16, 24-27.
- כהנא, י. (1963, 20 במרץ). 'הפועל יהיה מוכן לדון על שינויים ב'מפתח הבחירות'', מעריב, עמ' 6.
- כרמי, א. (2019). העסקונה. המכללה האקדמית בוינגייט: בתנועה ובדעת.
- כרמי, א. (תשע"ז). שקיעתה של התאגדות הפועל. בתנועה, יא(2), 294-320.
- כרמי, א. (2017). מהתאחדות לספורט – לאיגודי ספורט עצמאיים. סוגיות חברתיות בישראל, 23, 118-139.
- כרמלי, א. (1960). בעט אלון בעט (סדרת הספורטאים הצעירים). תל אביב: מ. מזרחי.
- ליסק, מ. (2009). עיונים בהיסטוריה חברתית של ישראל. ירושלים: מוסד ביאליק.
- ליסק, מ. (2014). המעבר מבניית מעמד פועלים לבניין אומה. כיוונים חדשים, 30, 175-192.

מערכת המשקיף (1945, 16 בדצמבר). 'אנציקלופדיה של תרבות-הגוף בארץ'.
המשקיף, עמ' 3.

מערכת א' (1962, 16 באוקטובר). 'כך אהיה חזקי' על המשמר, עמ' 3.

מערכת ב' (1962, 10 באפריל). 'כך אהיה חזקי, משמר לילדים, גזיר עיתון, הארכיון
ע"ש נשרי במכון ווינגייט, תיק 5.11/8.

נורדאו, מ. (1936). מאכס נורדאו אל עמו. תל אביב: הוצאה מדינית.

נוי, ע. (2002). הספורט בספרות העברית. בתוך: ח' קאופמן וח' חריף (עורכים),
תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים (עמ' 493-510), ירושלים: יד
בן צבי.

נשרי, צ. (1962). הקדמה, בתוך כך אהיה חזק. תל אביב: איתנים.

סדומי, א' (1976, 25 במאי). 'עריקים ולא נמושות', דבר, 25.5.1976, עמ' 10.

פודה, א. (2002). היסטוריה וזיכרון במערכת החינוך: הסכסוך הישראלי – הערבי
בראי ספרי הלימוד להיסטוריה בישראל, 1948-2000. בתוך: א' בן עמוס
(עורך), היסטוריה זהות וזיכרון: דימויי עבר בחינוך הישראלי (עמ' 69-100),
תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

צמרת, צ. (1997). עשר שנות חינוך. בתוך: צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור
הראשון תש"ח-תשי"ח (עמ' 123-136), ירושלים: יד בן צבי.

קאופמן, ח. (2000). חבלי הלידה של הוועד האולימפי. עת-מול, 6 (152), עמ' 8-10.

קאופמן, ח. (2002). מכבי מול הפועל, היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ-
ישראלי. בתוך: ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), תרבות הגוף והספורט בישראל
במאה העשרים (עמ' 89-112), ירושלים: יד בן צבי.

קאופמן, ח. (2003). חלפו ימי "הפיפטי פיפטי". פנים, 25, 10-16.

קאופמן, ח. (2008). כבוד ויוקרה בלא הישגים. עת-מול, 202, 6-10.

רגב, מ. (2003). ספרות דור בארץ. בתוך: א' יער וז' שביט (עורכים), מגמות בחברה
הישראלית, כרך 2 (עמ' 838-841), רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

רם, י., גלילי, י. (2009). להיות או לחדול: תרבות הגוף הציונית והספרות העברית
בתחילת המאה העשרים. סוגיות חברתיות בישראל, 8, 32-50.

רתם, צ. (1963, 1 בפברואר). 'כך אהיה חזק. אמר, גזיר עיתון, הארכיון ע"ש נשרי במכון ווינגייט, תיק 5.11/8.

שחם, ח. (תשס"א). להתפכח מחלום, להיפרד מחזון – שלושה היבטים של חניכה ארץ ישראלית. *מחקרי ירושלים בספרות עברית*, י"ח, 339-321.

שטיינמן, י. (2006). טקסטים לילדים כסוכנים אידיאולוגיים, מקרה מבחן: עיבוד הנובלה למבוגרים "איילת השחר" לסיפור קצר לילדים "לקט התולעים במשובה". *דפים*, 42, 61-44.

שילוח, נ. (2003). *מרכז הולך ונעלם, החוגים האזרחיים בארץ ישראל בשנות השלושים*. ירושלים: יד יצחק בן צבי, מוסד הרצל לחקר הציונות.

תלמי, א. (1955). הנער החלש שהיה לבעל שרירים. *איתנים לילדנו*, ל"ג, 15-19.

Eliade, M. (1965). *Rites and symbols of initiation: The mysteries of birth and rebirth*, translated by W. R. Trask). Spring Publications.

Kaufman, H., and Galili, Y. (2009). Sport, Zionist ideology and the State of Israel. *Sport in Society*, 12, 1013-1027.

Van Gennep, A. (1977 [1909]). *The rites of passage* (Trans. by M. B. Vizedom & G. L. Caffee). Routledge and Kegan Paul.